

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ ПАРТІЙ
ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК У СТВОРЕННІ
КОАЛІЦІЙНИХ БІЛЬШОСТЕЙ У ДЕРЖАВІ ІЗРАЇЛЬ
У ПЕРІОД 1948–1977 РОКІВ**

Існування релігійних партій у наявній політичній ситуації Держави Ізраїль, незважаючи на те що ряд науковці ставлять під сумнів демократичний характер Ізраїлю [Abramov 1976; Don-Yehiya 1971; Александрова 2003; Нойбергер 1996], наштовхує на численні питання. До того ж демократизація політичної системи та включення релігійних партій до виборчої системи в умовах конкуренції не завжди свідчать про повну інтеграцію останніх до урядової системи країни.

Постає низка питань, відповівши на які ми зможемо з'ясувати взаємини між секулярною меншістю та світською більшістю в уряді Держави Ізраїль. У яких умовах релігійні партії починають знаходити спільну мову з урядом і коли прийшов час їхнього найбільшого зближення? Чи веде їхнє включення в демократичний процес до більш поміркованої позиції? Якщо так, то яким є цей механізм зміни? Яку роль відіграють коаліційна світська більшість, виборча система та електорат? Що може пояснити рух релігійних партій вздовж осі між поміркованістю та радикалізмом?

У прагненні відповісти на ці питання варто розглянути, як змінилася позиція релігійних партій в уряді до 1977 року, та зробити огляд уже існуючих праць з цієї теми. Роздуми науковців щодо того, чи релігійні партії стають більш поміркованими у своїх політичних позиціях з часу існування в системі виборчого процесу, починають з'являтися з утворенням кожної релігійної партії. Така поміркованість релігійних партій відома як гіпотеза “включення-регулювання” (inclusion-moderation hypothesis) [Bermeo 1997; Huntington 1991, 165–171; Przeworski, Sprague 1986]. Базуючись на дискусіях про християнські релігійні партії Європи початку ХІХ – середини ХХ століття, дослідники почали аналізувати процеси, що відбувалися в єврейських партіях. Чим більше бюлетенів з релігійними партіями з'являлося в уряді для

голосування на виборах, тим швидше відбувалося переосмислення зазначеної гіпотези.

З виходом релігійних партій на політичну арену майже паралельно з'являються праці ізраїльських, американських та британських дослідників, у яких автори намагаються зрозуміти механізм включення релігійних партій до більшої мірою секулярного уряду. У статтях у провідних наукових журналах порушують питання про демократичність релігійних партій.

стежачи за результатами виборів у Кнесет, можна відзначити важливу роль, яку відіграють у державному устрої Ізраїлю три релігійні партії. Жодна з цих партій майже ніколи не здобувала більше 15 % голосів [Schiff 1977, 45], та, незважаючи на це, вони змогли впровадити аспекти єврейського релігійного права (галахи) в ізраїльське суспільство і державний устрій. Ці партії або їхні елементи перебувають у пошуках нових ролей. Питання про майбутнє територій, що були набуті Ізраїлем у 1967 році, є важливим каталізатором для пошуку релігійними партіями свого місця.

Дискусії про роль релігійних партій у демократичному суспільстві є дуже різноманітними, особливо якщо йдеться про єврейські релігійні партії, що їх частіше за все розглядають у категоріях ліберального чи радикального політичних таборів. Лише шляхом ретельного аналізу того, як релігійні партії використовують релігійні та світські символи, можна визначити їхню політичну позицію та оцінити їхню роль. Після зміни політичного курсу 1977 року невеликі за кількістю електорату партії почали набувати в системі єврейської держави величезного значення, що було несумірно з реальним впливом. Процес лібералізації політичних партій, звісно ж, відбувався під впливом коаліційних урядів [Elman 2008; Warner, Elman 2008], особливо якщо це були дрібні релігійні партії на фоні секулярної більшості. Демократичні вибори могли впливати на більшу радикалізацію релігійних партій у ситуації, коли досить значною та впливовою була релігійна частина населення.

У ситуації, коли релігійні лідери очолюють політичні партії, постає фундаментальна дилема. За Максом Вебером, лідер, що має релігійний авторитет, однозначно має легітимну владу (традиційна легітимація влади), на відміну від харизматичних чи

раціональних лідерів [Weber 1947, 132]. Дональд Сміт вказує, що в релігійних партіях завжди панує напружена атмосфера, оскільки два органи влади, релігійний і політичний, паралельно діють у рамках однієї партії [Smith 1970, 124]. Така напруга існуватиме й надалі, особливо коли сучасні цінності є частиною цінностей партії. Ця дилема часто проявлялася в релігійно-сіоністському русі.

Еліезер Дон-Єгія розрізняє два типи лідерства, релігійне і політичне, за трьома критеріями: кваліфікація, наявність ресурсів та відповідальність. Кваліфікацією релігійних лідерів є знання Тори і містичних вчень; політичного керівництва – здібності виконавця і впливовість. Головним ресурсом релігійного керівництва є мораль; політичного – політична влада. Відповідальність релігійних лідерів стосується питань “між людиною і її Творцем”; політичного керівництва – питань “між людиною та людиною” [Don-Yehiya 1981, 126; Don-Yehiya 1986, 206].

Звичним для Держави Ізраїль є функціонування десятків партій і рухів, заснованих у першу чергу завдяки персональним амбіціям їхніх лідерів, що конкурують між собою, виходять із блоків, проводять торги з маловпливовими парламентськими групами незалежно від їхньої орієнтації. Починаючи з 1948 року, релігійні партії були найважливішим чинником внутрішньополітичного розвитку країни, вони зайняли міцні позиції в структурі ізраїльського суспільства. Такий вплив був зумовлений перш за все тією підтримкою, яку надавали цим партіям світські правлячі кола. Важливе значення мала сіоністська ідея, яка спиралася на релігійний фундамент. Особливістю Ізраїлю є те, що панівні позиції належать ортодоксальному юдаїзму. Слід зауважити, що світські правлячі кола держави забезпечили ортодоксам найбільш зручні позиції як в уряді, так і задовольняючи їхні вимоги впровадження релігійного законодавства в основні закони країни. Значна частина ізраїльського населення хоча й не сповідує ортодоксальний юдаїзм, та все ж асоціює себе з єврейством і дотриманням бодай частково релігійних приписів і в цілому вважає, що юдаїзм є культурною та релігійною спадщиною єврейського народу [Vadi 1959, 39].

Роль релігійних партій у різні періоди історії Держави Ізраїль була неоднозначною. Зокрема, стосовно періоду, який нас цікавить, а саме кінця 1970-х років, варто зазначити, що з приходом

до влади правого блоку Лікуд розпочався час найбільшого впливу релігійних партій у політичному житті Ізраїлю. Їхня роль у політичній структурі країни посилилася, зв'язок зі світськими сіоністськими колами зміцнився, що й дозволило їм домогтися ряду серйозних поступок у питаннях релігії.

Перед тим як розглянути зміни, що відбулися в політичній та партійній системі Держави Ізраїль, слід коротко окреслити, якою ж була виборча та партійна система. Перша за все потрібно розуміти унікальність виборчої системи Ізраїлю. Держава має тільки два рівні влади: місцева влада (міські або регіональні ради) та національний рівень. Ці переплетені рівні разом із Кнесетом формують ізраїльський законодавчий орган. До 1970-х років традиційно існували два політичні блоки – правий і лівий, кожен з яких складався з однієї великої партії та декількох партій-союзників [Don-Yehiya 1971, 121]. У такій ситуації формування уряду було досить прозорим, лідер найбільшої партії з легкістю створював коаліцію з партіями-союзниками в його політичному блоці. А проте такий шаблон зазнав деяких змін.

Панування Робітничої партії (РП) в політичному житті Ізраїлю закінчилося в 1977 році, коли до влади прийшли Менахем Бегін і очолюваний ним блок Лікуд. Економічна політика блоку мало чим відрізнялася від політики Робітничої партії. Довгий час Лікуд обстоював збереження у складі Держави Ізраїль Юдеї та Самарії; таким чином, у зовнішній політиці ця партія стоїть на більш правих порівняно з РП позиціях. Та все ж така політична позиція не стала запорукою успіху на виборах, насамперед партія зобов'язана голосами виборцям-сефардам, які складала на той час більше половини ізраїльського електорату [Diskin 1991, 82]. Сефарди давно і не без підстав вважали РП партією ашкеназів, де вони майже не мали можливості зайняти керівні посади. Бегін, у свою чергу, імпував сефардам своїм сприйняттям всіх євреїв як єдиної єврейської громади, де сефарди й ашкенази є двома рівноцінними гілками однієї сім'ї [Peled 1990, 34]. Бегін також підкреслював, що він, як і сефарди, був усунений від влади, що перебувала в руках саме Робітничої партії [Zohar 1974, 154].

Прихід Бегіна до влади був також пов'язаний із війною Судного дня, після закінчення якої не минуло й чотирьох років. Хоча Ізраїль зумів оговтатися після раптової і спочатку успішної для

арабів атаки з боку Єгипту та Сирії і в підсумку виграти війну, лідерам РП так і не вдалося повернути свій авторитет, що був вже надто підірваний. Після цієї війни багатьом ізраїльтянам вперше прийшла думка про те, що країною може керувати не лише Робітнича партія.

Варто зазначити, що багатьох релігійних виборців приваблювала права орієнтація блоку Лікуд, яка була ближчою їхньому власному традиційному світогляду. Завдяки цьому Бегін без особливих зусиль зумів залучити у створену ним коаліцію релігійні партії, хоча Лікуд прийшов до влади, отримавши всього сорок три місця [Shamir 1986, 48], тобто трохи більше третини всіх місць у Кнесеті. Бегін навіть запропонував місце в уряді ультраортодоксальній несіоністській партії Агудат-Ізраель.

З 1977 року Лікуд не втрачав влади, хоча протягом кількох років ділив її з РП, утворюючи разом із нею “уряд національної єдності” [Cohen 1992, 72], який по черзі очолювали лідери обох партій – Іцхак Шамір (Лікуд) та Шимон Перес (Робітнича партія), посадаючи пост прем’єр-міністра кожен по два роки. Хоча під час виборів у Кнесет релігійні партії завойовували, як правило, всього лише від дванадцяти до вісімнадцяти місць [Schiff 1977, 61], все ж це давало їм величезну владу для формування уряду, в якому члени парламенту були представлені світською більшістю, тому Лікуд і Партія праці потребували підтримки релігійної меншості. Протягом майже всієї історії Держави Ізраїль найбільшою релігійною партією залишалася сіоністська партія Мафдаль. Її участь у будь-якому коаліційному уряді гарантує, що ізраїльські релігійні школи отримують достатньо коштів, а вирішення питань, пов’язаних із укладенням шлюбів і розлученнями, залишаться в руках рабінів.

Іншою провідною релігійною партією є Агудат-Ізраель – партія ультраортодоксальних євреїв. Її позиція щодо сіонізму досить неоднозначна. Хоча її представники в Кнесеті були майже в кожному уряді, їм було незмінно важко знаходити спільну мову з єврейською державою, якою керували нерелігійні євреї і яка була непідвладна єврейському релігійному праву. Подібно до того як сефарди нерідко звинувачували Робітничу партію в тому, що вона ставилася до них зверхньо, ультраортодоксальні сефарди висловлювали аналогічне невдоволення позицією Агудат-Ізраель.

Усі провідні діячі Агудат-Израель – рабини, обговорювали свої справи мовою їдиш, яку більшість сефардів не розуміли.

Варто розглянути дві кардинально різні характеристики релігійних партій, що були політичними гравцями того періоду. Перші політичні угруповання обрали стратегію сакралізації (наділення релігійним сенсом світських ідей і розгляд їх вже як релігійних), вони здаються більш поміркованими, але така позиція була обрана лише для того, щоб дістати підтримку впливових світських політиків. Другі радикальні релігійні партії сповідували світські ідеї, але все ж були далекими від секулярної термінології [Вергео 1997, 23]. Незважаючи навіть на появу нових політичних програм, обидві групи не виявляли принципової відданості ліберальним цінностям і були не в змозі забезпечити повне прийняття програм їхніх світських колег [Bradley 1985, 59].

Блок Лікуд, що прийшов до влади після виборів 1977 року, сприймав релігійні кола як свого основного союзника. Багато світських лідерів бачили цінність юдаїзму в тому, що він розвивав почуття єдності і національної totoжності єврейського народу [Goldscheider, Friedlander 1982, 189]. Співпраця Лікуду і релігійних партій вважалася одним із найважливіших засобів консолідації нації в умовах зовнішньополітичних конфліктів. Тут варто розглянути, якими були ці релігійні партії.

Протягом усієї історії Держави Ізраїль *Націонал-релігійна партія* (Мафдал, далі – НРП) була провідним коаліційним партнером спершу соціал-сіоністських партій, а потім і блоку правих партій Лікуд. Ця партія активно брала участь у створенні внутрішньої і зовнішньої політики ізраїльського уряду. Специфіка завдань цієї партії щодо розширення впливу юдаїзму в країні значно звужувала її активність в інших питаннях, особливо до 1967 року. Як правило, об'єднуючись з тією чи іншою групою світських сіоністських партій, НРП насамперед прагнула використати це партнерство для проведення своєї релігійної політики. Найчастіше НРП виступала спільно з іншими релігійними партіями з тих чи інших питань, для того щоб тиснути на уряд.

Можна виділити кілька етапів в історії НРП. У період з 1948-го по 1967 рік вона виступала як партія поміркованого штибу, близька у своїй соціальній програмі до соціал-сіоністських партій. У той період партія мала строкату соціальну базу, в основному

спираючись на середні верстви ашкеназійського походження [Schiff 1977, 32]. З 1967-го по 1977 рік у партії посилилася фракційна боротьба, зміцнилися позиції більш молодих членів партії, які прагнули домогтися керівних посад, загострилися розбіжності в питаннях зовнішньої політики між поміркованим старим і екстремістським молодим крилом партії [Schiff 1977, 47].

Середина 1970-х років характеризувалася поглибленням соціальної поляризації в Ізраїлі, зниженням рівня життя. Стосунки релігійних і світських партій залишалися складними. Релігійні партії неодноразово говорили про вихід з уряду Іцхака Рабина. У грудні 1976 року Рав Меїр Кахане з Фронту Тори (Агудат Ізраель – Поалей Агудат Ізраель) висловив у Кнесеті вотум недовіри уряду Рабина. Безпосередньою причиною цього стала офіційна церемонія подяки у зв'язку з отриманням перших трьох нових літаків Ф-15 від США, яка частково порушувала Шабат. Десять членів НРП в Кнесеті утрималися від голосування щодо вотуму недовіри уряду, порушивши таким чином свої коаліційні зобов'язання, у зв'язку з чим за ізраїльським законом стало можливим виключити їх з уряду [Shamir 1986, 73]. Рабин виключив з уряду двох міністрів з НРП, що утрималися, і таким чином Робітничая партія втратила парламентську більшість. Це призвело до відставки уряду і розпуску Кнесету VIII скликання, було прийнято рішення про проведення в травні 1977 року нових парламентських виборів [Shamir 1986, 80].

Напередодні виборів загострилася внутрішня боротьба майже у всіх партіях, у тому числі і в НРП. Мафдал переживала глибоку кризу, і стало зрозуміло, що вона вступить у виборчу боротьбу двома списками: один очолював у минулому міністр внутрішніх справ Йосеф Бург, а інший – міністр релігійних справ Йосеф Рафаель. Ближче до виборів у партії посилювалися позиції правих та була створена нова фракція – Рух за національне релігійне відродження (НРВ) включно з релігійною частиною та поселенцями Західного берега.

У результаті виборів 17 травня 1977 року вперше в історії Держави Ізраїль до влади прийшов блок правих партій Лікуд, що дотримувався жорсткої позиції в питаннях арабо-ізраїльського конфлікту. Коаліційна угода, підписана між Лікудом і релігійними партіями, свідчила про новий етап у стосунках світських і

релігійних партій. Угода підтверджувала, що Лікуд вважає релігійні партії своїм головним коаліційним партнером, здатним успішно співпрацювати в багатьох сферах внутрішньої і зовнішньої політики. Угода включала 43 параграфи, з яких лише перші 5 стосувалися питань, що не були пов'язані з інтересами релігійних кіл. З усіх параграфів, що стосувалися релігійних питань, тільки два були “ліберальними” по суті [Liebman, Don-Yehiya 1983, 58]. Інші ж відверто нав'язували більшості інтереси ортодоксальної меншості. Угода свідчила про значні поступки Лікуду релігійним партіям. Це було зроблено як із прагматичних міркувань, з метою зміцнити свої позиції в боротьбі із соціал-сіоністами, так і з ідеологічних. Угода стала основою для зміцнення альянсу сіоністських правих партій і релігійних партій у наступні роки.

У період правління блоку Лікуд релігійні партії досягли певних успіхів у запровадженні в життя коаліційних домовленостей. Співпраця Лікуду і релігійних партій певним чином змінила характер ізраїльського суспільства, надала йому більш традиційних рис. Зміцнення позицій релігійних кіл і їхній тиск у цілому викликали різку опозицію світської громадськості.

Іншою сіоністською релігійною партією в державі була партія *Поалей Агудат Ізраель* (ПАІ). Вона виступала за відродження Держави Ізраїль у дусі Тори, захист прав робітників, рівні права всіх громадян, створення поселень. Одночасно партія виступала проти офіційного визнання рівності між чоловіками та жінками. У 1977 році ПАІ активно готувалася до виборів. Два перші місця в списку партії були віддані старим лідерам партії – Калману Кахане та Аврааму Вердігеру [Don-Yehiya 1981, 34]. Таємним голосуванням розподілили також третє і четверте місця, які навряд чи могли бути представлені в Кнесеті, що для багатьох було зрозуміло. Після виборів партія дістала лише одне місце.

Картина політичної орієнтації представників релігійного табору буде неповною, якщо коротко не зупинитися на ролі дрібних релігійних правих і лівих партій, які хоч і не мали тісних зв'язків з вищеназваними релігійними партіями, але все ж відбивали настрої частини віруючих, незадоволених офіційною політикою партій.

У Державі Ізраїль знайшли своє місце і праві екстремістські організації з релігійно-сіоністським забарвленням. Одним з ідеологів цих партій і груп був широковідомий рабин Цві-Іцхак Кук. Ще одним з найбільш відомих лідерів ультраправих в Ізраїлі був Меір Кахане. Щоб дістати місце в парламенті, він у 1973 році створив партію “Ках”, але йому так і не вдалося здобути місце в Кнесеті. Необхідно також підкреслити, що в цілому вищеназвані ультраправі сили через свою нечисленність не мали значного впливу на політичне життя Ізраїлю. Проте вони зміцнювали позиції правих у НРП та Лікуді, в інших правих організаціях і рухах.

Далі варто розглянути ультраортодоксальні партії в системі влади Держави Ізраїль. Ці партії також, як і релігійні сіоністи, досить сильно впливали на внутрішньополітичне життя Ізраїлю. Їхня роль і ставлення до самої держави зазнавали змін і залежали від зміни етнічного складу населення в державі, посилення правих сил на політичній арені країни, загострення соціальних протиріч, поляризації сил стосовно близькосхідного конфлікту. Антисіоністські ультраортодоксальні групи в перші роки після утворення держави були представлені однією партією Агудат-Ісраель, що мала незначний вплив на політичне життя країни.

Про складні взаємини АІ з урядом свідчив той факт, що партія неодноразово погрожувала виходом з уряду Рабина. У грудні 1976 р., як вже зазначалося, саме Рав Меір Кахане з Фронту Тори (АІ-ПАІ) висловив Кнесету вотум недовіри, що призвело до відставки всього уряду.

Певне уявлення про розстановку сил в АІ можна дістати, виходячи з результатів партійних виборів делегатів у Національні збори в 1976 році. Основні фракції розподілялися таким чином: Центральна фракція (на чолі Абрамович) здобула 27,7 % голосів, Єрусалимська фракція (Поруш) – 24,9 %, Молодіжна фракція (Лоренц) – 21,5 %, Угорсько-румунська фракція (Гросс) – 12,4 %, Мізрахі – 8,9 % голосів [Schiff 1977, 126]. Інші фракції мали незначні відсотки. Вибори повинні були якось примирити фракції, забезпечити демократичний механізм правління в АІ.

Напередодні виборів 1977 року в АІ розгорнулася гостра боротьба за місце в списку. Лідер третьою за величиною фракції в

партії АІ Шломо Лоренц зажадав таємного голосування, сподіваючись, що члени інших фракцій підтримають його і він дістане місце вище, ніж третє. У кінцевому результаті він домогся, щоб йому було надано місце, якщо навіть АІ дістане тільки два мандати в Кнесеті [Schiff 1977, 145]. Вибори показали, що позиції АІ дещо ослабли. Проте, оскільки на виборах переміг правий блок Лікуд, близький до релігійних партій, це створило сприятливі передумови для входження АІ в уряд. Член АІ Поруш у першому уряді Лікуду очолював Комітет із соціальних справ.

Далі потрібно з'ясувати, якою була соціальна база релігійних партій, їхній електорат та чому вони отримували саме таку кількість голосів на виборах. Соціальний та етнічний склад Держави Ізраїль був дуже строкатим, навіть якщо ми говоримо про єврейську частину його населення. Це багато в чому визначило особливість ізраїльського суспільства, його політичне обличчя та появу великої кількості партій і сильну конкуренцію між ними. Релігійні партії Ізраїлю, як і світські, мали свою соціальну базу. Спираючись на неї, вони домагалися успіхів на політичній арені і проводили свою політику в Кнесеті. Електорат цих партій був стабільним, кількість тих, хто голосував за релігійні партії, становила від 10 % до 15 % у кращі часи. Проте, з одного боку, між релігійними партіями існувала гостра конкуренція, з другого – вони вели боротьбу за голоси з провідними сіоністськими силами. Тут важливо зрозуміти, що релігійні партії між собою не могли вести боротьбу за кількість голосів після 1977 року, коли всі зміни в політичній обстановці вже відбулися [Bochel, Denver 1978, 34].

Ідеологічна і політична практика релігійних партій відображає інтереси вузької групи віруючого населення Ізраїлю. Ці партії стоять на платформі захисту соціального й економічного ладу, але акцент роблять на посиленні позицій юдаїзму. Релігійні партії демонстрували достатню гнучкість, здатність відображати інтереси різних верств релігійного населення Ізраїлю. Наявність декількох дрібних релігійних партій свідчить про процеси поляризації, загострення соціальних проблем всередині країни.

Слабкість релігійних партій зумовила їхні прагнення до співпраці з провідними сіоністськими партіями Ізраїлю, незважаючи на наявні ідеологічні та політичні розбіжності. Разом з тим, оперття деяких партій на шари населення нижче середнього класу, а

частіше за все на східних євреїв, забезпечило цим партіям їхнє місце в політичній мозаїці країни.

Особливо помітною була взаємодія світських і релігійних кіл Ізраїлю, що відчувалася в питаннях внутрішньої і зовнішньої політики. У період з 1948-го по 1977 р. релігійні партії були фактично “молодшими партнерами” соціал-сіоністських партій, які використовували релігію для консолідації різних верств населення, згладжування соціальних, етнічних і політичних суперечностей усередині країни. У цей період клерикальним колам вдалося домогтися значних поступок з боку світських партій. Розширилася їхній вплив у галузі освіти, медицини, абсорбції іммігрантів, у юриспруденції (в питаннях шлюбу і розлучення), питаннях громадського харчування (вживання кошерної їжі) [Bradley 1985, 74]. Для релігійного населення було вкрай важко розібратися в процесах, що відбуваються. З огляду на це вони ставали легкою здобиччю для діячів, які на угоду своїм інтересам спекулювали на релігійності та представляли свої політичні програми, які відповідали загальнонаціональним інтересам.

У розглянуті роки релігійні партії намагалися домогтися жорсткого дотримання релігійних приписів, проведення цих законів у Кнесеті, що використовувалося як засіб тиску на сіоністські партії з метою отримання посад в уряді, додаткового фінансування релігійної освіти або зміни позиції Ізраїлю щодо тих чи інших аспектів близькосхідного врегулювання. Питання дотримання релігійних приписів використовувалися релігійними партіями як основні засоби в ідеологічній та політичній боротьбі.

Поряд із цим варто торкнутися також і питання релігійного фундаменталізму, що тісно пов'язаний із практичною діяльністю релігійних партій в Ізраїлі. Міцні позиції ортодоксального юдаїзму призвели до появи, а згодом і активізації в Ізраїлі фундаменталістів. Крім цього, важливою причиною посилення єврейського фундаменталізму в Ізраїлі стала спроба ряду лідерів обґрунтувати економічні та політичні невдачі уряду Ізраїлю, особливо пов'язані з відходом від витоків юдаїзму, секуляризацією суспільства. З цього випливала необхідність повернення до минулого, до традиційного способу життя.

Лідери релігійних сіоністських партій розуміли, що для розширення і зміцнення позицій юдаїзму серед ізраїльського населення

та у вищих ешелонах влади необхідно створити широку мережу нових релігійно-політичних інститутів у країні, а також зміцнити статус тих, що вже існували. У 1972 р. НРП запропонувала запровадити постійний закон про вибори до Головного Рабинату. За цим законом вибори проводилися б автоматично по закінченні терміну перебування головних рабинів у Рабинаті відповідно до інструкцій Міністерства у справах релігій. Це повинно було, на думку НРП, поставити вирішення цього питання поза компетенцією Кнесету і дозволило б партії контролювати його через Міністерство у справах релігій [Elazar 1982, 88].

Після приходу до влади уряду Лікуду в результаті виборів у травні 1977 року з'явилися більш сприятливі умови для розширення впливу юдаїзму в освіті, передусім завдяки позиції М. Бегіна. Релігійні партії домоглися того, що проблема релігії у сфері освіти була представлена в коаліційній угоді. Також така зміна влади призвела до подальшого тиску релігійних партій на уряд з питання Шабату. Коаліційна угода передбачала повну заборону роботи громадського транспорту, це стосувалося і місцевої влади, передбачалися навіть закриття бензоколонок і заборона роботи приватного транспорту [Fox 2008, 47].

Перший етап у їхньому розвитку – формування і зміцнення позицій світських і релігійних партій, боротьба за владу в ішуві, що закінчилася компромісною угодою про розподіл функцій. Релігійні партії зміцнили свої позиції в освіті. Світські – міцно захопили провідні позиції в політичних інститутах і фактично визначили характер розвитку єврейської держави.

Підсумовуючи, варто розділити діяльність релігійних партій на два хронологічні відтинки. Період з 1948-го по 1967 рік – релігійні партії брали активну участь у політичному житті країни і намагалися на всіх рівнях змінити баланс сил на користь зміцнення впливу релігії в суспільстві. Можна говорити про співпрацю між правлячими соціал-сіоністськими і релігійними партіями. Останні надавали підтримку світським партіям у питаннях внутрішньої та зовнішньої політики. Однак про суворий розподіл функцій між світськими і релігійними партіями свідчило те, що релігійні партії проявляли інтерес, головним чином, до питань, що торкалися безпосередньо релігії, і набагато менш активні були у світських питаннях. Період з 1967-го по 1977 рік характеризу-

вався наростанням суперечностей між релігійними і соціал-сіоністськими партіями в питаннях ролі юдаїзму в суспільному житті країни. Тиск релігійних партій постійно провокував урядові кризи і конфлікти.

Роль релігійних партій у політичному житті Ізраїлю досить суперечлива. Можна відзначити позитивну інтегруючу роль релігії в житті ізраїльського суспільства, з одного боку, і консервативну роль політики релігійних партій – з другого. У розглянуті роки релігійні партії у внутрішній політиці домоглися помітних успіхів. Під тиском релігійних партій були відкинута всі пропозиції про введення рівноправності жінок, цивільного шлюбу і розлучення. Незважаючи на опозицію з боку демократичних сил країни, в роки правління Лікуду під тиском релігійних партій досягнуто чимало змін у соціальних питаннях життя єврейського населення Держави Ізраїль. Були розширені повноваження судів Рабинату у сфері сім'ї. Одночасно закон закривав шлях до подачі апеляцій на вироки цих судів до Верховного суду, забезпечував монополію Рабинату в питаннях шлюбу і розлучення. Релігійний тиск проявився і в законі про Шабат. Урядом були виділені значні дотації на користь релігійних інститутів.

У результаті діяльності релігійних партій юдаїзм міцно увійшов у всі сфери життя ізраїльського суспільства. Характерною особливістю Ізраїлю є те, що, незважаючи на позитивне ставлення ізраїльтян до релігії, сильний тиск клерикалів, особливо в галузі релігійної практики, викликає все більше невдоволення серед основної маси невіруючого населення. Звісно ж, юдаїзм відіграє важливу духовну, практичну і політичну роль у Державі Ізраїль. Взаємини релігійних і світських партій можуть бути охарактеризовані як стосунки партнерів, хоча й нерівноправних. Надмірний тиск релігійних партій на уряд Ізраїлю переконує ізраїльську громадськість і правлячі кола, що релігія відіграє не тільки інтегруючу, а й консервативну роль у країні.

ЛІТЕРАТУРА

Александрова С. А. Религия и демократия в Израиле / Под ред. А. О. Филоник // **Востоковедный сборник**. Вып. 5. Москва, 2003.

Габизон Р. О праве еврейского народа на суверенное государство / Под ред. Алека Д. Эпштейна // **Еврейское государство в**

начале XXI века: антология современной израильской общественно-политической мысли. Москва – Иерусалим, 2008.

Негби М. Над законом. Кризис власти закона в Израиле. Тель-Авив, 1987.

Нойбергер Б. Национальная безопасность и демократия – конфликты и дилеммы: Израиль в сравнительной перспективе / Под ред. Б. Нойбергер, И. Бен-Ами // **Демократия и национальная безопасность в Израиле.** Тель-Авив, 1996.

Abramov S. Z. **Perpetual Dilemma: Jewish Religion in the Jewish State.** New Jersey, 1976.

Asher A. A. **The Choosing People: Voting Behaviour in Israel.** Cleveland, 1973.

Badi J. **Religion in Israel Today.** New York, 1959.

Bermeo N. Myths of Moderation. Confrontation and Conflict during Democratic Transitions // **Comparative Politics.** 1997, № 29.

Bochel J. M., Denver D. T. Religion and Voting. A Critical Review and a New Analysis // **Political Studies.** 1978, № 18.

Bradley C. P. **Parliamentary Elections in Israel. Three Case Studies.** Grantham – New Hampshire, 1985.

Cohen M. **Zion and State: Nation, Class, and the Shaping of Modern Israel.** New York, 1992.

Diskin A. **Elections and Voters in Israel.** New York, 1991.

Don-Yehiya E. **Religion and State in Israel: The Status-Quo Solution.** Jerusalem, 1971.

Don-Yehiya E., Lehman-Wilzig S., Susser B. The Politics of the Religious Parties in Israel // **Comparative Jewish Politics: Public Life in Israel and the Diaspora,** 1981, № 1.

Don-Yehiya E., Cohen S. A. The Resolution of Religious Conflicts in Israel // **Comparative Jewish Politics. Conflict and Consensus in Jewish Political Life,** 1986, № 2.

Elazar D. J. **Religious Parties and Politics in the Begin Era.** New York, 1982.

Elman M. F. Does Democracy Tame the Radicals? Lessons from Israel's Jewish religious political parties // **Asian Security,** 2008, № 4.

Fox J. **A World Survey of Religion and the State.** New York, 2008.

Goldscheider C., Friedlander D. **Religiosity Patterns in Israel.** New York, 1982.

Green J. When parties and voters agree: Valence issues and party competition // **Political Studies**, 2007, № 55.

Gunther R., Diamond L. Species of Political Parties. A new typology // **Party Politics**, 2003, № 9.

Huntington S. P. **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century.** Norman, 1991.

Kalyvas S. N. Commitment Problems in Emerging Democracies. The Case of Religious Parties // **Comparative Politics**, 2000, № 32.

Kedem P. Dimensions of Jewish Religiosity in Israel // **Tradition, Innovation, Conflict: Jewishness and Judaism in Contemporary Israel.** New York, 1991.

Liebman C. S., Don-Yihya E. **Religion and Politics in Israel.** Bloomington, 1984.

Liebman C. S. **In Religious and Secular: Conflict and Accommodation between Jews in Israel.** Jerusalem, 1990.

Liebman C. S. **Religion, Democracy and Israeli Society.** Amsterdam, 1997.

Liebman C. S. **Religious and Secular: Conflict and Accommodation between Jews in Israel.** New York, 1990.

Liebman C. S., Cohen S. M. **Two Worlds of Judaism.** New Haven, 1990.

Liebman C. S., Don-Yehiya E. **The Civil Religion of Israel.** Berkeley, 1983.

Panbianco A. **Political Parties: Organization and Power.** Cambridge, 1988.

Peled Y. **Labor Market Segmentation and Ethnic Conflict: The Social Basis of Right-Wing Politics in Israel.** Boulder, 1990.

Przeworski A., Sprague J. **Paper Stones. A History of Electoral Socialism.** Chicago, 1986.

Roof W. C. **Concepts and Indicators of Religious Commitment: A Critical Review.** New York, 1979.

Schiff G. S. **Tradition and Politics. The Religious Parties of Israel.** Detroit, 1977.

Shamir M. **Realignment in the Israeli Party System.** Tel Aviv, 1986.

Shye S. **Social Integration in Israel: System-Theoretic Analysis and Multiple Scaling Assessments.** Jerusalem, 1987.

Smith D. **Religion and Political Development.** Boston, 1970.

Tepe S. **Beyond Sacred and Secular. Politics of Religion in Israel and Turkey.** Stanford, 2008.

Tepe S. Moderation of Religious Parties: Electoral Constraints, Ideological Commitments, and the Democratic Capacities of Religious Parties in Israel and Turkey // **Political Research Quarterly**, 2012, № 65.

Tepe S. Religious Parties and Democracy: A comparative assessment of Israel and Turkey // **Democratization**, 2005, № 12.

Warner C. M., Elman M. F. Democracy, Security and Religious Political Parties: a framework for analysis // **Asian Security**, 2008, № 4.

Weber M. **The Types of Authority and Imperative Co-ordination.** Glencoe, 1947.

Zelniker S., Kahan M. **Religion and Nascent Cleavages: The Case of Israel's National Religious Party.** New York, 1976.

Zohar D. M. **Political Parties in Israel.** New York, 1974.

Zuckerman-Bareli C. **The Religious Factor in Opinion Formation among Israeli Youth.** Ramat-Gan, 1975.